

ENDES MIHÁLY

A Rakaca-patakvidék jellemzése

A legújabb keletű szakirodalom alapján az Észak-Magyarországi Középhegység két középtájához, az Aggtelek-Rudabányai-hegyvidékhez tartozó Szalonnai-hegység és Tornai-dombság kistájak nyugatról és északról, illetőleg az Észak-Magyarországi-Medencékhez sorolt Szendrői-rögvidék, valamint Kelet- és Nyugati-Cserehát kistájak keletről és délről határolják az ugyanide tartozó, szintén kistáj rangú Rakacai-völgy-medencét. Ez utóbbiban fut K-ny irányban a névadó patak, völgyekkel, lejtőkkel szabdalta alacsony középhegységi, hegyláb felszíni és dombsági helyzetű (156-265 m tszf) környezetben, amelynek földtani alapja pleisztocén üledékekkel fedett devon és triász mészkő, s fő talajtípusok a rendzina és a barna erdei talaj. Ezeken középhegységi cseres-tölgyesek (*Quercetum petraeae-cerris*), hegyvidéki gyertyános-tölgyesek (*Carici pilosae-Carpinetum*), ültetett akác és erdeifenyő állományok, galagonya-kökény cserjések (*Pruno spinosae-Crataegetum*), kopár, bokros irtásrétek és részben felhagyott, elgyomosodott agrárterületek (gabona, kukorica, napraforgó) találhatóak.

A mélységi geológiai alapon történt tájbeosztás (szétválasztás) létjogosultságát e helyütt nem tesszük vita tárgyává, csupán annyit jegyzünk meg, hogy felszínmorfológiai, biogeográfiai vonatkozásokban az eltérések csekély kivétellel észrevehetetlenek. Döntő fontosságú volt viszont a Rakaca-patakvidék teljes völgy- és vízhálózatának (nem völgy-medence, hanem ezek rendszere!), valamint az ehhez kapcsolódó számtalan, fontos tényezőnek, amilyenek a méret, lejtésvizonyok, talajok, mikro- és mezoklíma, flóra és a fauna vizsgálata. Ennek során ugyanis olyan, szervesen összefüggő és egyedülállóan csodálatos környezeti szisztéma képe rajzolódott ki előttünk, amelynek részei nem csak a "mellék-patakok völgytorkolataiba nyúlnak be" (idézet: MAROSI-SOMOGYI, 1990), sőt túlnyomórészt a sok kilométerre fekvő eredésnél találhatóak.

Az általunk Rakaca-patakvidéknek elnevezett, s nem csupán földrajzi egység, érthető módon nem nagy terjedelmű, hiszen többnyire kis ágakból, vízfolyásokból (tizennégy bizonyult vizsgálatra, azaz információ nyérésre alkalmasnak) és az azokkal közvetlenül érintkező, általában 50-60, olykor 300 méter széles, sík, vagy enyhén lejtős, nyílt részekből tevődik össze. Ezek hossza azonban szélsőségesen változik, 150 métertől 3-5-7 kilométerig, s amelyek esetenként a nevezett patak teljes hosszát jelentik. Méret szempontjából három csoportra oszthatók: a kicsik 0,5-5 hektárosak (ezek adják az összterület közel felét), a közepesek 6-12 hektár közöttiek, a nagyok pedig 20, vagy ennél több hektárosak. Utóbbiak fele-fele arányban találhatóak. Mindez, az egyetlen, jelentős állóvíznek számító, az önmagában 200 hektáros felületű, 1961-ben elkészült Rakaca víztárolóval együtt 4,73 km²-t tesz ki.

Az uralkodó vízfolyás maga a forrásvidéktől a Bódva-folyóba ömlésig a Rakaca-patak. Pleisztocén-kori, idős völgyekben létrejött vízrendszer aszimmetrikus, leszámítva több, időszakos, apró eret, észak felől (a Tornai-dombságból) tizenhárom, délről (a Keleti-Cserehátból) két jelentős patakot (és ezek mellékágait) fogad, egy pedig, a Sas-patak nem belé, hanem közvetlenül a

Bódva-folyóba jut, miután a Barvenyka-hegy dél helyett északi irányba tértette, ám ennek idesorolása is mindenképpen indokolt. A vízrendszer teljesen zárt jellegű, a folyások kivétel nélkül e régióban erednek és a Rakaca-patak az 5,5 millió köbméter víztömegű, 200 ha felszínű, helyenként több méter mélységű tárolóba jut. Ott viszont hatalmas völgyzáró gát állja útját, amelyet zsilip szabályoz, s a Bódva-folyóba csupán időnként juttat kevés vízfelesleget, egy kb. 200 méteres, kiegyenesített árkon át. Itt jegyezzük meg, hogy a legtöbb konkrét terület és patak nevét nem sikerült kideríteni, így ezeknek az őket kísérő (utóbbiaknál a forrás-vidék idézőjelben szerepeltetett elnevezését adtuk, - 25-ből 12 esetben! (FÖLDI, 1980, MOHAR-MOLNÁR, 1992). A Rakaca-patakvidék általunk vizsgált vizeinek teljes hossza (forrástól a torkolatáig) kerekén 110 km, ebből 36 km, azaz 1/3-a a névadóé, amely, bár a legmagasabbról (265 m tszf) indul, később, a domborzati viszonyoknak megfelelően egészen 156 m tszf-ig, tehát olyan szintre jut, hogy ezáltal magához vonzza a többi folyást, amelyek átlagosan 225-230 m tszf magasságról veszik kezdetüket. A leghosszabb Bátor-patak 14 km-es, amelyet 2 és 7,5 km közötti, átlagban 5 km hosszúságúak követnek. A Sas-patakot forrásvidékétől Tornaszentjakabig számítottuk, lejjebb (!) ugyanis áttöréses, sziklás medrű, hegyi patak jelleget ölt.

Vízhozamuk ingadozó, többségük nyárra erősen lepad, egyesek kiszáradhatnak, de olykor csak szakaszonként, mert a meder mélyedésekben, gödrökben megőriz valamennyit, s források lejjebb is kísérik futásokat. Vízhhozamukhoz képest magas gátakkal szegélyezett jellegükből fakadóan említésre méltó árvizeik - a Sas-patak vizsgált szakaszának kivételével - nincsenek, illetőleg kisebbek és rövid ideig tartanak. Némelyik több szakaszon is hegylábát kényszerül áttörni (Rakaca-, Bátor-, Sas-patak), s 10-50 m hosszan sekély, széles, felgyorsult folyásúvá, sziklatörmelékes aljává válik, oxigéntartalma megnő, feltisztul. Másutt számos kanyarulatot képeznek, a Sas-patakon levágott morotva is található. A legtöbb helyen fiatal (holocén), laza üledékbe mélyen bevágódó medrek miatt nem ritkák az 1, sőt 2 m magas, függőleges, vagy ahhoz közeli partfalak (Rakaca- és Bátor-patak). A mederfenék minősége változó, legtöbbször eléri a pannon homok- és kavicsréteget, másutt márgás-agyagos, a lelassuló, szinte álló részekeken pedig iszapos, amely legkifejezettebb a Rakaca-víztárolóban. Minőségük általában elfogadható, ipari szennyezés egyáltalán nem, mezőgazdasági, csupán helyenként és minimális mértékben éri őket, a Rakaca-patak viszont Büttöstől, a helységeket érintő szakaszokon bőven kap szilárd és feltehetően egyéb kommunális hulladékot.

Döntő fontosságú tény, hogy a patakok nem egyetlen, meghatározott forrásból veszik eredetüket. Kiinduló pontjuk szinte kivétel nélkül hegy- és domb lábakkal körülvett, kisebb-nagyobb homorú mélyedés, kerek völgy. Ebben gyűlik össze és indul lejtős útjára a felszíni csapadék, amelynek időbeli eloszlása, mennyisége a domborzattól és a kísérő táj erdősültségének mértékétől függ. Lejutásában, a hegyek esetében szurdokszerű, keskeny völgyek játszanak közre, a dombokon viszont számos, egész évben (!) szivárgó rétegfóris működik, amelyek több helyen mutatkoznak a patak teljes hosszán. Kisebb, néhol nagyobb, akár több hektáros nyílt vízfelszínnek főként kora tavasszal, hóolvadást követően alakulnak ki. Ezek csak lassan, hetek alatt zsugorodnak össze, de a legmelegebb

nyár végére, kora őszre is marad belőlük a zombékos vegetáció mélyén, fűzlápok alatt.

A Rakaca-patakvidék klímája, akárcsak közvetlen környékéé (MAROSI-SOMOGYI, 1990) mérsékelten hűvös, mérsékelten száraz. Az évi középhőmérséklet átlagosan 8.8 C°, a tenyészidőszaké 15.6 C°. Az évi csapadékmennyiség 650 mm körül alakul, ennek kétharmada a nyári félfévre esik, olykor felhőszakadások, hatalmas iszapfolyások kíséretében.

A vizeket szegélyező területek felső-, termő-rétegeit általában agyagfrakciókban gazdag, vizet megőrző, lápréti öntéstalajok alkotják, amelyek anyagutánpótlása a környező, magasabb térszínekről a lemosódás révén folyamatos. Rajtuk víz- és nedvességkedvelő vegetáció található, a felszíni lebegő hínártól a változatos mocsári és lápi növényzeten és kaszálóréteken át cserjések, láp- és ligeterdők szukcessziósorai, ezek zonációi és mozaikjai tenyésznek, számtalan értékes növény és állatfajnak adva élő-, táplálkozó- és szaporodóhelyet.

IRODALOM

- FÖLDI, E. (szerk.) 1980. Magyarország földrajznév-tára II. Borsod-Abaúj-Zemplén megye. Kartográfia, Budapest, 71 pp. + térkép
MAROSI, S., SOMOGYI, S. (szerk.) 1990. Magyarország kistájainak katasztere II. MTA Földrajztud. Kut. Int., Budapest, 542 pp
MOHAR, M., MOLNÁR, L. (szerk.) 1992. Cserehát turistatérképe. Csereháti Településszövetség, Gagybátor

A vizsgált területek (vizsgálópontok) számkódjai és főbb jellemzői

Szám kód	elnevezés	tszf. magasság/m	méret/m	terület/ha	Teljes patakossz /km
1.	Rakaca-patak és rétjei*	265-156	-	-	36,0
2.	"Szemerei rét"	260-225	4200x50	21,0	4,2*
3.	Bakonyi-völgy rétje	225	150x46	0,7	0,15*
4.	"Diós-erdei" patak rétje	235-225	3000x40	12,0	3,0
5.	"Litkai" patak rétje	225	2500x50	12,5	2,5
6.	Felső-rét	156	1000x300	30,0	1,0*
7.	Rakaca-víztároló	159	3300x600	200,0	3,2*
8.	"Kácsik" patak rétje	230	300x50	1,5	4,0
9.	Kányi-patak rétje	228	2000x60	12,0	5,5
10.	"Keresztétei" patak rétje	220-212	1000x50	5,0	4,0
11.	Janka-patak északi rétje	215-205	1000x50	5,0	4,5
12.	Janka-patak déli rétje	194-192	300x300	9,0	0,2
13.	"Pamlényi" patak rétje	230-228	100x100	1,0	5,0
14.	"Kelecsényi rét"	188	200x100	2,0	-
15.	Viszlói-patak rétje	225-220	4000x50	20,0	9,0
16.	Bátor-patak rétje**	208	500x100	5,0	14,0
17.	Szentistván-pusztai rétje	199	400x300	12,0	0,3**
18.	"Proszniskó" patak rétje	175	100x50	0,5	2,0
19.	Debréte-patak rétje és "Zúgó völgyi" ág rétje	202-175	5000x50	25,0	5,0
20.	Barakonyi-patak rétje	196-168	7500x50	37,5	7,5
21.	Sas -patak rétje "Torna-völgyi" ág rétje, "Szirákó-völgyi" ág rétje	197-189	7500x80	60,0	7,5
22.	"Kígyószögi rét"	185	200x50	1,0	0,2*

* = szakasz